

Om som og ordklasser

Av Svein Lie

Denne artikkelen er et svar på en artikkel av Vignleik Leira i *Maal og Minne* 2007, der han argumenterer mot det synet at ordet *som* er subjunksjon i vanlige relativsetninger. I denne artikkelen argumenteres det mot Leira og for ”den nye synet”, nemlig at *som* er subjunksjon ikke bare i sammenlikningssetninger, men også i vanlige relativsetninger.

Til slutt i artikkelen er det en kort kommentar til det Leira skriver om ordklasseinndeling mer generelt.

1 Innledning

Vignleik Leira har i sin artikkel ”Ein grammatisk protest i to akter” i *Maal og Minne* (Leira 2007) et dobbelt ærend:

1. Han argumenterer for at *som* er et relativt pronomen, ikke en subjunksjon (eller konjunksjon)
2. Han mener at den ordklasseinndeling som Språkrådet har autorisert for bøker i skolen, og som i stor grad bygger på den inndeling vi finner i NRG, er uheldig, og at Språkrådet derfor bør trekke den tilbake.

Jeg skal her i all hovedsak kommentere det første punktet (”første akt”), men nevner det andre helt til slutt.

Leira sier at ”det gamle synet” på *som* var at det var et pronomen, mens ”det nye synet” er at det er en subjunksjon. Han viser til at det gamle synet finnes i en rekke grammatikker og språkbeskrivelser, iallfall fram til ca. 1990, mens derimot *Norsk referansegrammatikk* (NRG) og andre nyere framstillinger kaller *som* subjunksjon (ev. underordnende konjunksjon). Og Leira gjør seg til talsmann for det gamle synet.

La oss først slå fast at denne uenigheten om *som* ikke har noe med ordklasseinndeling generelt å gjøre, altså om motsetningen mellom såkalt gammel og ny ordklasseinndeling. For denne uenigheten om *som* oppstod før det var snakk om noen ”ny ordklasseinndeling”. Leira nevner sjøl at Hovdhaugen (1978) kaller *som* pronomen, men at det i ei ny utgave i 1992 blir kalt konjunksjon.¹ Leira kunne også ha tatt for seg 2. utg. fra 1982, der det argumenteres for at *som* er en konjunksjon (Hovdhaugen et al. 1982:171). Og går vi tilbake til en av Nordens toneangivende grammatikere, Diderichsen, så hevdet han for snart et halvt århundre siden at *som* er en konjunksjon (Diderichsen 1962:71f.). Så det nye synet er ikke helt nytt.²

I nordisk grammatikk har dette nye synet på *som* trolig spredt seg fra Diderichsen. Men det skyldes neppe bare Diderichsens prestisje, men to andre forhold:

1. Det har vært en økende tendens til å se kritisk på både ordklasseinndeling generelt, men også på hvilke ordklasser det enkelte ord tilhører
2. Nyere syntaktiske litteratur har vist tydeligere enn før hva som kjennetegner bruken av *som*.

¹ Om det i så fall skal kalles subjunksjon eller konjunksjon, avhenger av om en bruker en inndeling der den gamle ordklassen konjunksjon er delt i to, dvs. i subjunksjoner og konjunksjoner (som bl.a. NRG og Språkrådet gjør), eller ikke. Men dette er ikke temaet her, så vi kan heller da si at temaet er om *som* er et pronomen eller ikke.

² Dette synet er vel heller ikke helt nytt med Diderichsen, for vi finner liknende tanker hos en av Diderichsens egne danske læremestere, Otto Jespersen (1924:85).

Det er her også grunn til å legge til at det synet på *som* som vi finner hos Diderichsen, også gjenfinnes i de nyere svenske grammatikkene SAG (1999) og Hultman (2003:113) (som kaller *som* subjunksjon).

2 Pronomen eller subjunksjon?

Om en skal bestemme om et ord er pronomen eller subjunksjon, må en se hva som skiller disse ordklassene. Og et vesentlig skille er at et pronomen har referanse, men subjunksjonen har ikke. Nå er ikke dette noe vi direkte kan "se" av ordet, men et indisium på at vi har proord, er at det er et visst samsvar mellom det ordet viser tilbake til, og det aktuelle ordet. På tysk har vi relativpronomenet *der*, og dette ordet retter seg i kjønn og tall etter ordet/frasen det viser tilbake til: *der Mann, der ...*, *die Frau, die ...* osv. På engelsk har vi et tilsvarende skille mellom animat og inanimat: *the man who ...*, *the house which ...*. Noe slikt finner vi ikke ved *som*, det har samme form uansett hva relativsetningen står som adledd til.

Ellers er det nok syntaktiske forhold som klartest viser at *som* bør regnes som subjunksjon. Leira nevner flere argumenter han har registrert mot pronomenanalysen, og ett av disse er det faktum at *som* ikke kan være utfylling til en foranstilt preposisjon. For i språk som har (opplagte) relativpronomen, er det nemlig slik at det kan styres av en preposisjon:

1. Das Haus, in dem ich wohne, ... (tysk) (Huset som jeg bor i ...)
2. La maison, dans laquelle j'habite ... (fransk) (Huset som jeg bor i ...)
3. L'amico con cui sono andato in vacanza (ital.)³ (Vennen som jeg har reist på ferie med)
4. Вот маль'чик с котормы я говорил (russ.)⁴ (Her er gutten som vi har snakket om)

Og preposisjonen ikke bare kan, men må stå foran pronomenet:

5. *Das Haus, dem ich wohne in ... (Jf. Huset som jeg bor i ...)

Og relativpronomenet kan heller ikke sløyfes:

6. Der Mann, den ich gesehen habe, ...
7. *Der Mann, ich gesehen habe, ...

På norsk derimot kan ikke *som* styres av foranstilt preposisjon (slik også Leira nevner), og preposisjonen må komme lenger ute i leddsetningen:

8. *stolen på som du sitter
9. stolen som du sitter på

Dette er vanskelig å forstå om vi sier at *som* er pronomen, men er naturlig om vi tolker det som subjunksjon.

I engelsk oppfører *who* og *which* seg som pronomen, men ikke *that*, om vi vurderer ut fra de egenskapene vi har sett på her:

³ Lepschy & Lepschy (1998:115).

⁴ Matthiassen (1996:147).

10. the house in which I live
11. *the house in that I live
12. the house that I live in

Men norske relativsetninger innledet av hv-ord, *hvilken, hva, hvem, hvis*, kan stå etter preposisjon, og de er da heller ikke subjunksjoner:

13. i boden utenfor hvilken min kone i sin tid møtte mannen i prikkete shorts ⁵

Leira skriver i sin artikkel at analysen med *som* som subjunksjon skaper problemer ved ”at ein må operere med ein type setningar som ofte er utan subjekt og der ein *alltid* må tolke inn noko underforstått”. Ja, analysen skaper nok noen problemer, og for oss eldre er dette også en ubekvem tilpassingssak, men vi må vel likevel vurdere argumentene for og mot.

For det er rett at en analyse av *som* som subjunksjon fører til at relativsetninger kan stå uten subjekt:

14. bilen som står der borte

Men det fører til en mer enhetlig forståelse av disse setningene. For det innebærer at det alltid er et ledd som ”mangler” i leddsetningen – eller er ”strøket” og som i alle fall må underforstås. Det vil uansett analyse være slik i relativsetninger som dem vi finner her:

15. boka jeg leste ...
16. huset vi bor i ...

Etter tradisjonell analyse har vi objekt i relativsetningen her (men ikke i 15):

17. boka som jeg leste ...

Hvorfor objektet noen ganger står og andre ganger ikke, er det ikke lett å gi svar på. Om vi derimot sier at *som* er subjunksjon, er denne vekslinga lettere å forklare, for da mangler objektet i begge tilfeller, og andre subjunksjoner, f.eks. *at*, har liknende oppførsel.⁶

Om vi altså kaller *som* subjunksjon, får vi en enhetlig analyse av alle relativsetningene, nemlig at de alle ”mangler” et ledd, som må underforstås, og at de kan innledes av en subjunksjon.⁷ Dette er ikke noe underlig, men en av måtene relativsetninger dannes på i verdens

⁵ Jacobsen, Roy, 1992: *Fata morgana*. Oslo: Cappelen, side 139.

⁶ At *som* er obligatorisk når subjektet er utelatt, har trolig med avkodinga å gjøre. Om vi i stedet for *Boka som ligger på bordet, er en grammatikk ...* sier: *Boka ligger på bordet, er en grammatikk*, vil mottakeren tolke første del av ytringa som en helsetning og dermed komme på villspor, før en så foretar en omtolking. Utelatelse av *som* ellers vil pga. leddstillinga ikke føre til samme feilanalyse: *Boka jeg leste ...* - her kan *jeg leste* bare oppfattes som en leddsetning. – Dette viser igjen at *som* markerer at en leddsetning begynner, noe som indikerer at det er en subjunksjon. – At vi i *at*-setninger først i ytringa, som *At dere kom hit, var jo fantastisk!* – ikke kan sløyfe *at*, har trolig liknende årsaker.

⁷ For relativsetninger innledet av hv-ord blir det litt annerledes.

språk.⁸ En annen måte er den vi finner i tysk, fransk, russisk o.a., der leddsetningen inneholder et obligatorisk relativpronomen.⁹

3 Flere slags *som*?

Vi har ovenfor diskutert hvordan *som* oppfører seg i det jeg litt upresist har kalt vanlige relativsetninger. Men *som* er mer mangfoldig enn som så. For det finnes en annen viktig bruksmåte, nemlig *som* innleder av sammenlikningssetninger (og sammenlikningsledd):

18. Hun er like snill som han er slem
19. Per går like fort som Pål (går/gjør)

I disse eksemplene regner også tradisjonen med at vi har subjunksjon (tradisjonelt: underordnende konjunksjon), ikke pronomen. Og om noen skulle mene at vi også her har pronomen, så ville – om ikke annet – en slik analyse skape problemer for analysen av *enn*, for *som* og *enn* er nokså parallelle i disse konstruksjonene:

20. De eksporterer mer enn de importerer
21. Per går fortere enn Pål (går/gjør).

Vi har altså tradisjonelt både et relativpronomen *som* og en sammenlikningssubjunksjon *som*. Men ut fra en slik analyse blir det tilfeldig at ordformen er den samme. Diderichsen (1962:71) derimot, som regner begge som subjunksjoner (konjunksjoner), sier at de har en felles bruksmåte, nemlig at de ”betegner dobbelt Implikasjon, dvs. det Forhold, at den samme Størrelse optræder i Forhold til to Verber”. Det foreligger altså en dypere sammenheng mellom relativsetninger og sammenlikningssetninger, og denne sammenhengen blir bedre ivaretatt ved at innlederordet her i begge tilfeller regnes til samme ordklasse.^{10 11}

⁸ I norrønt ble relativsetninger oftest innledet av *er*, og det blir vanligvis kalt partikkel (slik Falk & Torp 1900:141 og Nygaard 1906:256), ikke pronomen. Partikkel ville i vår ordklasseinndeling svare til subjunksjon.

⁹ Og det finnes også kombinasjoner, der leddsetningen innledes av en subjunksjon, men som samtidig kan inneholde et (resumptivt) pronomen (gresk, rumensk mfl., alternativt også i tsjekkisk, kroatisk o.a.). Jf. kroatisk:

čovek [što ga vidim] ...
mann som ham (jeg) ser ...
'mannen som jeg ser ...'

što er subjunksjon og *ga* pronomenet *han* i akkusativ. En alternativ konstruksjon er med relativpronomen (*koga* = akkusativ hankjønn):

čovek [koga vidim] ...
mann hvem (jeg) ser ...
'mannen som jeg ser ...'

Dette er de viktigste typene, men det finnes også andre måter å danne relativsetninger på. Se f.eks. Comrie (1981:135).

¹⁰ Det finnes også andre bruksmåter, men de er ikke relevante for diskusjonen rundt *som* i relativsetninger. Vi har bl.a. sammenlikningsledd, som i *Han går som en olding*, *Han er sterk som en okse*, der *som* ofte kalles subjunksjon, siden leddet kan oppfattes som en forkortet setning: *Han går som en olding* (går/gjør). Men *som* kan også oppfattes som en preposisjon, bl.a. pga. objektsformen i pronomen: *Han kjører like fort som deg*. (Slik NRG.)

¹¹ En analyse der sammenlikningssetninger er avledet av sammenlikningsledd som inneholder relativsetninger, finner vi i Lie (1977). Etter den analysen er *Per er like flink som Pål* er avledet av *Per er like flink som det Pål er*, med *Pål er* som relativsetning og *det* som korrelat. Og *Jeg så samme film som dere så* er her avledet av *Jeg så samme film som den dere så*. I så fall innleder *som* ikke en leddsetning, men en determinativfrase.

4 Grammatiske termer i skoleverket

Vigleik Leira har også et annet ærend med sin artikkel, nemlig den såkalte nye ordklasseinndelinga generelt og ikke minst at den er blitt rettesnor for lærebøker i skolen. Jeg skal ikke drøfte dette inngående her, bare si kort dette: At vi i *Norsk referansegrammatikk* har prøvd oss fram med en ordklasseinndeling som viker noe av fra den tradisjonelle, er en sak for seg. Detaljene kan diskuteres ut fra lingvistiske argumenter, men jeg synes det må være greit at en i en beskrivelse av norsk prøver ut en inndeling og en terminologi som ikke er identisk med den tradisjonelle. Noe helt annet er å bestemme at denne ordklasseinndelinga (med modifikasjoner) skal være retningsgivende for lærebøker i skolen. Et slikt vedtak innebærer en rekke praktiske og ikke-lingvistiske avveininger: hvor stor støtte den nye inndelinga har blant språkfolk og andre interesserte, i hvor stor grad den er i samsvar med ordklasseinndelinger i andre land, især i Skandinavia, i hvor stor grad den vil bli fulgt opp utenom skolen – ikke minst i ordbøker, prisen en betaler for å ha konkurrerende ordklasseinndelinger i samfunnet over lengre tid osv. Dette er ikke-språklige spørsmål som det ikke er rimelig å ta opp her, men vi må anta at Språkrådet har hatt en grundig drøfting av dette. For egen del er den tanke ikke helt fremmed at kanskje Språkrådet burde ha avventet dette noe, til en så hvordan inndelinga ville slå an og en hadde vurdert de praktiske omkostningene nøyer, slik at en hadde et fastere fundament å stå på når/om en først skulle foreta endringer. Men dette er et ansvar som hviler på Språkrådet, ikke forfatterne av *Norsk referansegrammatikk*.

5 Avslutning

I denne artikkelen er det argumentert for ”det nye synet” på *som* i relativsetninger, mot ”det gamle synet”, som Vigleik Leira gjør seg til talsmann for. ”Det nye synet” er at *som* er subjunksjon (også i relativsetninger), og især de syntaktiske argumentene taler for en slik analyse.

Litteraturliste

- Comrie, Bernard. 1981. *Language Universals and Linguistic Typology*. Oxford: Basil Blackwell.
- Diderichsen, Paul. 1962. *Elementær Dansk Grammatikk*. 3. utg. København: Gyldendal.
- Faarlund, Jan Terje, Svein Lie & Kjell Ivar Vannebo. 1997. *Norsk referansegrammatikk*. Oslo: Universitetsforlaget. (= NRG.)
- Falk, Hjalmar & Alf Torp. 1900. *Dansk-norskens syntax*. Kristiania: Aschehoug.
- Hovdhaugen, Even. 1978: *Språkvitenskap. En elementær innføring*. Oslo: Universitetsforlaget. (2. utg. 1982 og 4. oppl. (utg.) 1992 flere forfattere.)
- Hultman, Tor G. 2003. *Svenska Akademiens språklära*. Stockholm: Svenska Akademien/Norstedts Ordbok.
- Jespersen, Otto. 1924. *The Philosophy of Grammar*. London: Allen & Unwin.
- Leira, Vigleik. 2007. ”Ein grammatisk protest i to akter.” *Maal og Minne* 2007: 222-237.
- Lepschy, Laura & Giulio Lepschy. 1998. *La lingua italiana*. Milano: Bompiani.
- Lie, Svein, 1977. ”Comparative clauses in Norwegian.” I: Fretheim, Thorstein & Lars Hellan (red.): *Papers from the Trondheim Syntax Symposium 1977*, 163-201. Trondheim: Universitetet i Trondheim.

Matthiassen, Terje. 1996. *Russisk grammatikk*. Oslo: Universitetsforlaget.
Nygaard, M. 1906. *Norrøn syntax*. Kristiania: Aschehoug.
Teleman, Ulf, Staffan Hellberg & Erik Andersson. 1999. *Svenska Akademiens grammatik I-IV*.
Stockholm: Svenska Akademien/Norstedts Ordbok. (= SAG.)

Svein Lie
Institutt for lingvistiske og nordiske studier
Universitetet i Oslo
Pb. 1102 Blindern
0317 Oslo
svein.lie@iln.uio.no